

Zárójelentés
A kutatás száma: 37485
A pártok alkalmazkodóképessége
Nyugat-Európában és Magyarországon. Adaptivitás és
funkcióváltás az 1990-es években és napjainkban

A kutatás kiinduló hipotézisei

2001-ben beadott pályázatunkban négy éves kutatási tervet fogalmaztunk meg a pártok változóképeségére vonatkozóan. Abból a meggyőződésből indultunk ki, hogy a pártok működését újszerű kutatási stratégiával és újszerű hipotézisek felállításával kell megpróbálnunk elemezni. Az újszerű kutatási stratégia lényege az volt, hogy – ellentétben a pártkutatásban uralkodó *statikus* szemlélettel – a pártokat *dinamikus rendszerekként* kell megközelítenünk. Olyan rendszerekként, amelyek bonyolult kölcsönhatásban vannak legalább négy komponenssel: A/ A pártok egy tágabb nemzetközi környezet részei és e „külső” környezet hatására is állandóan változnak; B/ A pártok egymással is sokszálú interakcióban vannak és ezért egy-egy párt változása soha nem csupán önmagában értékelendő, hanem verseny- és vetélytársaival összefüggésben; C/ A pártok alkalmazkodnak saját belső kihívásaikhoz is. Ez azt jelenti, hogy szüntelenül változik egy párt belső szervezeti élete, belső erőcsoportjainak egymáshoz való viszonya és ez is meghatározza, hogy egy párt hogyan változik; D/ a pártok alkalmazkodnak a társadalom különféle csoportjaitól, rétegeitől érkező kihívásokhoz és ezekre a kihívásokra is igyekeznek válaszolni.

Míndezek kiinduló hipotézisek nyomán tartalmi és módszertani értelemben egyaránt komplex kutatási stratégiát tartottunk szükségesnek, amely választ képest adni arra a kiinduló kérdésünkre, hogy *miért és hogyan változnak, alkalmazkodnak* a pártok a fent megfogalmazott négy kihívásra.

A kutatás ütemezése és a vizsgálat területei

1. A kutatás első évét a nemzetközi és a hazai irodalom áttekintésére szántuk és ezt a feladatot – mint ahogy ezt első részjelentésünkben is jeleztük – teljesítettük. A nemzetközi irodalomból igyekeztünk átolvasni azokat az elméleteket, amelyek

döntően A/ a változás és alkalmazkodóképesség fogalmára, terminológiájára vonatkoznak; B/ igyekeznek a pártokat nem egy-, hanem sokdimenziós (környezetükkel sok szálon interakcióban lévő) szervezetekként definiálni. Ennek az irodalomnak a jegyzékét kutatási tervünk tartalmazza. Az első év végére nagyjából sikerült körvonaloznunk azt a kutatási stratégiát, amelynek segítségével hozzákezdhattünk a tényleges vizsgálatok elvégzéséhez.

2. A kutatás második évében külföldi országok példáit tanulmányoztuk. Ezek az országok mindenekelőtt Olaszország, Németország, Anglia, Spanyolország. Az egyes országokat úgy választottuk meg, hogy világossá váljék: a pártalkalmazkodás Nyugat-Európában is több hullámban történt, nem kis mértékben a komplex kihívásoknak köszönhetően. Az alkalmazkodás *első* nagyobb periódusa a 70-es évekre tehető, amikor nagymértékben megjelentek a *globális* (értékválság – a materiálisról a posztmateriális értékekre való áttérés), ehhez kapcsolódóan a *társadalmi* (a társadalomban megjelentek a jóléti periódus után korszak vesztesei) és a *pártokon belüli* kihívások (a régi pártstruktúrák helyett újak felépítése) egymással is összefüggő momentumai. Kutatásunknak ebben az időszakában feltártuk, hogy ezek a kihívások hogyan változtatták meg és tették alkalmazkodó-képesé a nyugati pártokat, baloldaliakat és jobboldaliakat egyaránt (természetesen nem mindegyiket). Megállapítottuk, hogy voltak kivételesen alkalmazkodó-képes pártok (mint például az angol Konzervatív Párt, a Spanyol Szocialista Munkáspárt, a Francia Szocialista Párt vagy Német Kereszténydemokrata Unió. Természetesen voltak alkalmazkodásképtelen (vagy gyengén alkalmazkodó) pártok is, ilyen volt többek között a német Szociáldemokrata vagy az angol Munkáspárt. Ezek a pártok a 80-as években végig ellenzékben voltak. A kutatás a 90-es évek adaptációs folyamatait is végigkísérte, és megállapította, hogy az általunk „hosszú távú ciklusoknak” nevezhető (amikor egy párt vagy koalíció három négy kormányzati cikluson keresztül hatalmon van) logika nagymértékben meghatározta a nyugati pártok helyzetét. Az ellenzékben lévők nem tudták megtörni a kormányon lévők kormányzását. Viszont az ellenzékiesség hosszú időszakának – kutatásunk szerint – vannak pozitív összetevői is. Ilyen például az, hogy az ellenzékiesség periódusa alatt nagy esély nyílik az adott párt *belső szervezeti modernizációjára*, alkalmazkodóképességének bizonyítására. Az alkalmazkodás *személyi síkon* is megtörténik: erre példaként találtuk az angol Munkáspártot (Tony Blair kiválasztásával) és a német SPD-t (Gerhardt Schröder kiválasztásával). Ebben a kutatási periódusban tehát fontos nyugati példákön keresztül sikerült bizonyítanunk,

hogy az alkalmazkodás nem feltétlen *rövid periódusban* jelentkezik, sőt elképzelhető, hogy csak hosszabb idő alatt bontakozik ki. Richard Katz és Peter Mair alkalmazkodás-teóriáját alapul véve megállapítottuk, hogy a nyugati pártok versenyében soha nem *egyformán jól alkalmazkodó* pártok versenyeznek egymással. A verseny – ilyen szempontból – inkább nevezhető *aszimmetrikusnak*, amikor is vannak úgynevezett „előreszaladó” pártok, amelyek komplexebb adaptációs készségről tesznek tanúbizonyságot, mint társaik.

3. A kutatás harmadik nagyobb időszakában a hazai pártversenyre koncentráltunk. Egyrészt igyekeztük *önmagában* is feltárni a magyar releváns pártok alkalmazkodóképességét, másrészt megpróbáltuk *összehasonlítani* a nyugati és a magyar pártok adaptációjában tapasztaltakat. Arra jutottunk, hogy hasonló és eltérő vonások is vannak. A hasonlóság elsősorban abban mutatható ki, hogy a magyar pártok is komplex kihívásokkal találkoznak, amelyek természetesen nem teljesen ugyanazok, mint a nyugati pártok körében tapasztaltak. A magyar pártok életében meghatározó kiindulópont, hogy maga a pártrendszer 199-ben jött létre és indult fejlődésnek. Ugyanakkor kutatásunk azt is bizonyította, hogy ez a „fiatal” pártrendszer erős koncentrálódásnak (egyre kevesebb a releváns parlamenti párt) is indult (Tóth Csaba kollégánk kifejezése), azaz a korai sokpártrendszer már közel jutott a kvázi-kétpártrendszerhez (ez is Tóth Csaba fogalma). Az eltérések nagy részben pedig abból fakadnak, hogy a magyar pártosodásban 1990 után nem a Nyugat-Európában meghonosodott „hosszú”, hanem az ún. „rövid ciklusok” jöttek létre, négy évenként történő kormányváltásokkal. A kutatás igyekezett ezt a felismerést nagyon komolyan tesztelni és publikációinkban visszatérően beszélünk a rövid ciklusok logikájából adódó felgyorsult alkalmazkodási kihívásokról.
4. Részben a harmadik évben, de a negyedik évben fordult figyelmünk erőteljesebben a pártok és a *kormányzás* összefüggései felé, illetve ekkor jutottunk el ahhoz a meglátáshoz is, hogy a pártok alkalmazkodásának egy speciális területe a *személyi alkalmazkodás*. A személyi alkalmazkodás a mediatizált politika mai világának egyik legfontosabb vetülete. Kutatásunkban – különösen Mazzoleni és Shultz tézisei alapján – a mediatició kihívását lényegesnek találtuk, de úgy ítéltük meg, hogy mégsem rejt magában a demokráciára és a pártokra leselkedő végleges veszélyt. A médiapolitika inkább egy újabb terület, ami megmutatja, hogy a hagyományos politika már nem elegendő. Kutatásunk úgy találta: azok a magyar pártok, amelyek nem tudtak megfelelő személyi és mediális kínálatot nyújtani, alkalmazkodásképtelenné váltak.

Ilyen értelemben a Tóth Csaba által leírt koncentráció az alkalmazkodóképesség mintáival is összefügg. Ha minden magyar párt képes lett volna egyformán alkalmazkodni az őt érő komplex kihívásokhoz, a pártrendszer koncentrációja nem következik be. Kutatásunk még egy területet tudott azonosítani, ahol az alkalmazkodás nagyon lényeges: ez pedig a politika *informális szférája*. A team vezetője (Csizmadia Ervin) régóta próbálkozik a pártok ún. „hálózati kapacitásának” feltárásával. A hálózati tőke a szociológiai által leírt „társadalmi tőke” politikára alkalmazott rokonfogalma. A kutatás során vizsgáltuk, hogy milyen a magyar pártok ilyen irányú „ellátottsága”. Azt állapíthattuk meg, hogy nagy különbség van a pártok között. A magyar pártok messze nem egyforma (de még csak nem is megközelítő) erőforrásokkal rendelkeznek.

A hipotézisek ellenőrzése és korrigálása

A kutatás során kiinduló hipotéziseinket részben kiegészítettük, részben pedig korrigáltuk. Az egyik legfontosabb kiegészítés, hogy az induló négy témához képest újakat találtunk. A pártok alkalmazkodására vonatkozó négy kutatási irányzatot – mint fentebb jeleztük – beépítettük kutatásunkba. Új megközelítésként két terület kínálkozott. Az egyik a *perszonalizáció és a tabloidizáció* elmélete (politikusok kiemelkedése és bulvárosodása), a másik az *új típusú kormányzás* elmélete.

A korrigálás pedig arra vonatkozik, hogy menet közben módosult a változást és alkalmazkodást meghatározó faktorok szerepe közötti értékelésünk. A kutatás elején úgy véltük, hogy az említett négy kihívás nagyjából egyenértékűként jelentkeznek és komplexen hat a pártokra. Kevésbé vizsgáltuk azt a jelenséget, amelyet manapság *interakcionista elméletként* azonosíthatunk. Az interakcionista elmélet (Csizmadia, 2006, kézirat) egyaránt figyelembe veszi a környezeti kihívásokat és az ezekre válaszoló politikai vezetők szerepét, de ezek közül az *utóbbira* helyezi a hangsúlyt. A kutatás végére annyiban módosult tehát eredeti hipotézisünk, hogy most úgy látjuk: a politikai vezetők – bár megkötésekkel, de – nagy autonómiával rendelkeznek a politikai környezet átalakítására és egyre fontosabbá válik a pártok *egy ember általi* átalakítása. Ugyanakkor kutatásunk arra is választ adott, hogy az egyszemélyi autonómia sem mindig és mindenütt érvényesülhet, ennek rengeteg korlátja van. Többek között a *pártszervezet*. Azok a pártok, amelyek erős, szilárd belső struktúrával rendelkeznek, nehezebben bírnak el egy

egyszemélyi vezetőt, mint a rugalmasabb belső hierarchiával rendelkező pártok. Összefüggés van tehát egy párt átalakulásának mikéntje és belső struktúrája között.

A kutatás legfőbb újdonságai a publikációk tükrében

Mindezek nyomán a kutatás a kitűzött célokat teljesítette. A pártok alapjellege nem változott meg, de funkciójuk alapvonása, hogy változékonyságuk nem feltétlen jelent negatívumot. Pontosán azt szerettük volna megmutatni, hogy az egyes pártok nem önmagukban (a többiektől hermetikus térben mozogva), hanem a versenytársak változásait tanulmányozva, arra reflektálva változnak. A pártok nem állandó és rögzített szervezetek, amelynek hosszú időkre érvényes működési szabályaik vannak. Nem ismerjük még pontosan, hogy az informális tényezőknek mi is a valódi szerepe és mélysége, de azt már tudjuk, hogy a pártok nagymértékben támaszkodnak informális erőforrásokra, sőt változásaik egy része is abból adódik, hogy informális erőcsoportjaik képesek a belső változások megindítására.

A kutatás újdonságát az is adja, hogy az egyes pártok és „esetek” tanulmányozásából elméleti következtetéseket kíván levonni. A magyar pártkutatás kevésbé érzékeny az átalakulások, változások, alkalmazkodási folyamatok (egyáltalán: a folyamatok) elemzésére. Ebben a kutatásban éppen a folyamatok álltak a középpontban.

Korábban benyújtott részjelentéseinkben bővebben is részleteztük már a publikációinkban megjelenő újdonságokat. Most csak a 2005-ben elkészült publikációk néhány elemére térünk ki. A 2005. évben benyújtott részjelentésben a team számos tagjának publikációi olvashatóak. Az utolsó évben mindezen korábbi publikációk és részeredmények alapján is Csizmadia Ervin team vezető további három publikációt szentelt a kutatási eredmények összegzésének.

1. *A pártok, verseny és alkalmazkodás. Egy változáselmélet alapvonalai* (Politikatudományi Szemle, 2005.1.) című tanulmány igyekszik megmutatni, hogy milyen alkalmazkodási területek léteznek a pártpolitikában. A dolgozat öt területet különböztet meg: a/ szervezeti adaptáció, b/ programatikus-ideológiai adaptáció, c/ kormányzási adaptáció, d/ perszónális adaptáció, e/ kommunikációs adaptáció (id. mű, 23-28.) Mindezek után – kutatásunk eredményeire támaszkodva – a szerző kísérletet tesz a magyar pártok 1990 és 2004 közötti változási dinamikája leírására,

majd pedig egy „kombinált változási kritériumrendszer” bevezetésére (id. mű, 38.). A dolgozat végén bőséges irodalomjegyzék található, amely számos új tételt is tartalmaz kezdeti irodalmi anyagunkhoz képest.

2. *A pártalkalmazkodás három szintje* (In.: Kritikus leltár. A rendszerváltás másfél évtizede. MTA Politika Tudományok Intézete. Szerk.: Kovách Imre-Bayer József). Ebben a dolgozatában a team vezetője behatárolja az alkalmazkodás és az adaptivitás fogalmát (id. mű, 109-112.), majd az alkalmazkodás három szintjét – kormányzási, perszonális- és kampányalkalmazkodás külön is elemzi 112-123.) A dolgozat nem tesz különbséget „jó” és „rossz” pártok között, sokkal inkább érzi meghatározónak a jól vagy kevésbé jól alkalmazkodó pártok közötti különbségtételt.
3. *Politika vezetők, politika környezet, változás. A miniszterelnökök és a politikai környezet viszonyáról.* (Kézirat, megjelenés előtt). Ebben az összegző dolgozatban a team vezetője nyugati és magyar elemzést egyaránt végez. A négy éves kutatás minden tapasztalatát felhasználva ezúttal döntően a *politikai személyiségek* szerepén keresztül vizsgálja az adaptáció folyamatát. Országpéldái: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Olaszország és Spanyolország. Ismert politikai vezetők adaptációját elemzi (Clinton, Berlusconi, Blair, Felipe Gonzalez), illetve a magyar politikai közéletben Antall József, Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc tevékenységét vizsgálja a pártok változásának összefüggésében. A dolgozat egy komplexebb változáselmélet felvázolására is kísérletet tesz. Ennek lényege, hogy a demokrácia változásával párhuzamosan a pártok is szakadatlanul módosítják szervezetüket, stratégiáikat és személyi kínálatukat.

Négy év – de különösen az utolsó év – publikációinak tükrében is elmondhatjuk, hogy a kutatás módot adott arra, hogy a pártelméletek statikus megközelítéseivel szakítva egy dinamikus pártelmélet felé mozduljunk el. A kutatócsoport egy sokdimenziós elméletet dolgozott ki és ezt publikációiban is közzé tette. Az elmélet döntően nem a megszokott *ideológiai* megközelítésre épül, hanem arra, hogy a pártok – egymás változásaira is reagálva – folyamatosan változnak. E változások azonban nem egy-egy politikai vezér kénye-kedve szerint történnek, hanem egy komplex folyamat részeként.

Publikációk

Az első három év teljes publikációs listáját (és magukat a publikációkat) a 2005. évben beadott részjelentés tartalmazza. Most az azóta keletkezett publikációkat mellékelem.

A teljes publikációs listából megállapítható, hogy a kutatás az eredeti terveknek és céloknak megfelelően, a kitűzött irányban haladt és számos új kutatási eredményt hozott. Az egyes tanulmányok végén található irodalomjegyzék beidézésével a zárójelentést nem kívántam terhelni.

Budapest, 2006. március 6.

Csizmadia Ervin

kandidátus, kutatásvezető